

Josipa Paver
Petar Strčić

Arhiv Hrvatske, Zagreb, Marulićev trg 21

ZNAČAJ OSNIVANJA KPH/SKH I NJEZINA GRAĐA

UDK 930.25 : 329.15 (497.13)

Pregledni članak

Tito je od dolaska na čelo Komunističke Partije Jugoslavije u drugoj polovini 30-tih godina stvorio optimističke vidike razvoja same Partije, a time i hrvatskog i srpskog naroda te drugih narodnosti u Hrvatskoj. U nastojanju da se stvori nova politička koncepcija KPJ, te mobilna i jaka Partija koja će mnogo bolje odgovarati zahtjevima vremena, Tito je 1937. prišao osnivanju i Komunističke partije Hrvatske, realizirajući ranije zamisli. O tim događajima svjedoči partijska građa koja se čuva u arhivu Socijalističke Republike Hrvatske i u drugim krajevima SFRJ. Radi se o malobrojnoj dokumentaciji partijskih organa, o građi iz arhiva Kominterne, o štampanim materijalima, o građi upravnih i policijskih organa Kraljevine Jugoslavije te o memoarskoj građi.

1.

Uvođenjem šestojanuarske diktature 1929. god. u jugoslavenskoj monarhiji — u kojoj je značajnu ulogu imalo velikosrpsko, loše prikriveno jugoslavenskim unitarizmom — hrvatska se buržoazija našla ugrožena na svojim političkim, a time i na ekonomskim pozicijama. U tadašnjoj Hrvatskoj iskristalizirala se postradićevska Hrvatska seljačka stranka s Vlatkom Mačekom na čelu kao snaga koja je počela igrati ulogu reprezentanta hrvatskog naroda, i to uglavnom u negativnom vidu; pri tome se znatnim dijelom oslanjala na većinu stanovništva — na zavedeni seljački puk, naročito u pojedinim izbornim trenucima koji su bili nabijeni demagoškim makinacijama. Zapravo, tvrdnja da seljaštvo u cjelini, a to znači i većina hrvatskog naroda, podržava HSS — nije bila točna; a i sama isforsirana teza o povijesnoj nužnosti hrvatske seljačke države ili seljačke države općenito — negirana je cjelokupnim dotadašnjim razvojem kapitalizma, i to na

svim stranama svijeta. Istodobno, HSS nastoji prodrijeti i u druge strukture tadašnjeg društva u Hrvatskoj — obnovljen je, npr., Hrvatski radnički savez kao put prodiranja i u nepovjerljivu radničku sredinu. Sve se više naglašava problem rješenja hrvatskog pitanja kao nacionalne komponente pod pritiskom velikosrpstva, koje bi u autonomnoj Hrvatskoj trebalo riješiti čak i socijalne nedaće. Ali, sve češće se javljaju i ekstremni, doduše sporadični glasovi, s gotovo isključivim osloncem na vanjske, strane snage, koji traže izdvajanje Hrvatske iz Jugoslavije, temeljeći se pri tome na rasnim principima. Naime, Mussolinijeva fašistička Italija već ranije, a sada i Hitlerova nacistička Njemačka, kretale su u ekspanziju. Upravo tridesete godine, a naročito njihova druga polovina, svjedoče o silnom jačanju reakcionarnih snaga koje su ne samo Talijane i Nijemce već i cijelo čovječanstvo vodile u katastrofalno uništavanje ljudi i rasulo materijalnih dobara. Stvarnost je već bila tu — rat u dalekoj afričkoj Etiopiji preko Španjolske već je stigao u Evropu, dok, su npr., događaji oko Austrije i Čehoslovačke približili kataklizmičku viziju na sâm prag doma svakoga pripadnika jugoslavenskog naroda i narodnosti. Stoviše, proljevala se već i krv Jugoslavena — i to ne samo na Pirinejskom poluotoku, o čemu je dosta pisano, međutim, mnogo se manje zna i gotovo se ne uzima u obzir u našoj povijesnoj literaturi da su Istra, tadašnja Rijeka, pa Zadar, neki kvarnerski i dalmatinski otoci, uz Slovensko primorje i Goričku (u okviru monarhije Savojske) već davali krvavi danak ratnom žrvnju talijanskog fašizma i u doba kada ostale jugoslavenske pokrajine (u okviru Karađorđevićeve monarhije) nisu još bile neposredno zahvaćene ratnim razaranjima.

Ljepše se perspektive nisu nazirale iako je jugoslavenska diktatura izdisala, a s njom i sâm diktator. Interesi radnih slojeva i dalje su bili sasvim zanemareni. A njihova avangarda — KPJ — još uvijek nije bila sposobna okupiti oko sebe većinu toga radnog svijeta, pa ni samoga proletarijata. Bila je, nakon nastupa diktature, organizaciono razbijena, od čega se teško oporavljala, dok se njezino rukovodstvo nalazilo u inozemstvu, usmjeravano u mnogom direktivama Kominterne. U takvim historijskim trenucima ideje o osnivanju posebne KP Hrvatske nisu naišle na plodno tlo, pa su ih u početku 30-ih godina pojedine proleterske sredine odlučno i odbijale. To pitanje također nije znanstveno dovoljno istraženo te se relativno malo zna o otporu zamisli da se po uzoru na više partija u SSSR-u, u Rumunjskoj i Poljskoj, i u Jugoslaviji stvori nekoliko komunističkih stranaka. Jednostavno — prva polovina 30-ih godina nije bila vrijeme u kojem su se mogle realizirati te inače korisne ideje. Naravno, tek kada se u zemlju vratilo rukovodstvo KPJ, kad su ojačale njezine organizacije, uglavnom nove, kada se osmišljenom politikom brzo krenulo u akciju, kada je Centralnim komitetom KPJ počeo rukovoditi i upravljati Josip Broz Tito, s dovoljno odlučnosti u sebi, ali i s dovoljno fleksibilne

misli — moglo se krenuti u oživotvorenje odluke koja je već ranije donesena na 4. zemaljskoj konferenciji KPJ. Na tome skupu jugoslavenskih komunista 1934. god. razmotrena je mogućnost osnivanja KP Hrvatske, KP Slovenije i KP Makedonije, a donesena je odluka o osnivanju samo prve dvije. Nacionalni momenat u igri jugoslavenskih građanskih stranaka, postojao je sve uočljiviji, nacionalni su se osjećaji sve više zloupotrebljavali, dok je radni svijet bio sve više spreman da reagira, ali u skladu s općim i posebnim prilikama. Tito u svojim sjećanjima ovako piše:

»To je učinjeno u vrijeme kad su već bile likvidirane višegodišnje frakcijske borbe, naročito u vrhovima Partije, i kada je bio u toku dosta brz proces konsolidacije KPJ. Procesu konsolidacije, koji je osposobio našu Partiju za avangardnu revolucionarnu ulogu u predstojećim sudbonosnim događajima i za radničku klasu i za čitavu zemlju, prethodilo je čišćenje partijskih organizacija od frakcionaša, provokatora, kolebljivaca i svih sumnjivih elemenata. Likvidirana je idejna konfuzija koja je paralizirala rad partijskih organizacija, razbijala njihovo jedinstvo i kidala veze između radničke klase i njene avangarde. Nije potrebno isticati od kolikog je značaja bilo preseljavanje partijskog rukovodstva u zemlju, uspostavljanje neposrednih veza sa organizacijama na terenu i vraćanje povjerenja u Centralni komitet u redovima članstva. Tako je došlo do obnavljanja organizacija koje su bile razbijene, do njihovog omasovljavanja, kao i do formiranja novih. Uporedo s tim razvijala se intenzivna politička aktivnost na razobličavanju vanjske i unutrašnje politike reakcionarnih režima i na mobilizaciji svih progresivnih snaga na pitanjima koja su tada bila od vitalnog interesa za radničku klasu i sve nacionalno i socijalno ugnjetene slojeve društva.«

Osnivanje KPH, međutim, kretalo je neutabanim stazama, ali na temelju prave procjene vanjske i unutrašnje situacije te osobito ispravnog rješenja nacionalnog pitanja. Važno je bilo da se i Partija u cjelini što prije konsolidira, što se moglo dijelom ostvariti i osnivanjem posebnih partija unutar same KPJ, koje neće negativno utjecati na njeno jedinstvo a time i na njenu snagu. To se moralo učiniti — naglašava sâm Tito — »ako smo htjeli da Partija postane ne samo avangarda radničke klase već da bude i na čelu borbe naroda za nacionalnu ravnopravnost i da zadobije što veće povjerenje u masama naroda koje su podnosile jaram vladajućih hegemonističkih klika u Beogradu«. Dakle, najvažniji zadatak koji je proisticao iz osnivanja KPH trebao se realizirati na planu nacionalnog pitanja; bez toga, komunisti teško da su mogli postati presudan činilac u narodu koji je bio izložen jakim demagoškim utjecajima građanskih stranaka stare Jugoslavije, spretnim i osposobljenim u zakulisnim i drugim manevrima u oblasti politike, ekonomije, kulture i prosvjete. Isto je tako svojevremeno Tito isticao da je formiranje obje partije utjecalo na »brže stvaranje

i vaspitavanje nacionalnih kadrova«, a potrebno je bilo stvoriti i više centara koji će se skladno upotpunjavati; naime, pokazalo se »da je nemoguće uspješno rukovoditi iz jednog centra« i da je potrebno da rukovodstva u pojedinim krajevima budu što samostalnija, što je također isticao Tito u vezi s osnivanjem KPH i KPS. I upravo se već u tome vidi ona čuvena Titova maksima o osloncu na vlastite snage, na vlastitu pamet, bez utjecaja jednoga centra koji može negativno djelovati na razvoj prilika, pored ostalog, već i zato jer se nalazi u inozemstvu, pod utjecajem stranaca, kao što se to stvarno i dogodilo nekim drugim partijama pod presudnim utjecajem iz Kominternina i Staljinova centra u Moskvi. Ubrzo nakon dolaska Tita na čelo Partije — što se zbilo gotovo istovremeno s osnivanjem KPH — oslonac na vlastite snage i znanje pridonio je naglom jačanju radničkog pokreta pod rukovodstvom KPJ, a istovremeno i pojavi zabrinutosti kod vladajućih struktura koje, jasno, prate zbivanja, ali ne mogu odmah dokučiti otkuda ta velika promjena. A situacija se vidljivo izmijenila — to se npr., vidi već i iz činjenice da policija zna za sve opsežniju partijsku djelatnost i u Hrvatskoj, ali rezultati represije nisu adekvatni uloženom trudu same policije, niti se ilegalci tako lako otkrivaju, hapse i osuđuju kao ranije.

Danas se dovoljno zna o onom čuvenom Anindolu kod Samobora, o nizu faktografskih podataka, o onom datumu — 1. i 2. kolovoza 1937. godine, o tome da je Tito osobno sudjelovao u historijskom činu osnivanja KPH, o tome da je održao i referat i proglas s osnivačkog kongresa, da je vodio računa da i u tim ilegalnim uvjetima rada bude preko predstavnika zastupljeno što više krajeva Hrvatske, o tome da je Titov proglas objavljen u »Proleteru«. Zna se i o tome da je u saopćenju u tome listu u listopadu 1937. pored ostalog, istaknuto kako osnivanje KPH »treba da daje nov podstrek hrvatskim komunistima, da učine snažan preokret u pravcu zbliženja sa širokim masama hrvatskog naroda, sa kime su oni krvno vezani. To zbliženje može se ostvariti samo tako ako hrvatski komunisti budu posvetili sve svoje sile i sposobnosti u interesu i na dobrobit svoga naroda«; naglašeno je i to da će se KPH boriti »protiv raspirivanja šovinizma, a za bratski sporazum sviju naroda Jugoslavije«, te da će »voditi najodlučniju borbu za mir, a protiv fašističkih potpaljivača rata, koji danas naročito ugrožavaju male narode«, kako stoji u uvodniku »Proleteru« br. 11 od oktobra 1937, u članku pod naslovom: »Živjela Komunistička stranka Hrvatske!« Značajno je i to da je u Titovu proglasu bila zabilježena i mukotrpana sudbina Istre, koja je tada već više od decenije i pol čamila u fašističkom sužanjstvu Italije.

Presudna je bila uloga Josipa Broza Tita u organizaciji i radu, te uspješnoj realizaciji osnivanja KPH. Zapravo, baš taj veliki i odgovorni posao bio je osnova njegova cjelokupnog rada u razdoblju od više tjedana — od prvih dana lipnja pa do polovice kolovoza; bio je to

ponovni, duži posjet domovini, suočavanje s nizom problema, rješavanja jednih, rada na rješavanju drugih. A već samo osnivanje KPH zahtijevalo je tisuću odgovora na razna pitanja. Međutim, Tito je smatrao taj povijesni čin toliko važnim — uostalom, kao i osnivanje KP Slovenije — da je osobno razgovarao s pojedinim kandidatima — učesnicima Kongresa, da je u Zagrebu pripremio i uvodni referat i pročitao ga na Osnivačkom kongresu kod Samobora, da je dao i organizacioni izvještaj o tadašnjim prilikama u Partiji, te je napisao i proglas Osnivačkog kongresa Komunističke stranke Hrvatske — kako je u prvi mah nazvana KPH. Na žalost, oba prva Titova teksta nisu sačuvana (ili nisu do danas pronađena); međutim, treći tekst je on sâm upotpunio i dotjerao, tako da je mogao biti objavljen već iste godine u partijskom glasilu »Proleter«, i to u broju za studeni mjesec.

Bez sumnje, Osnivački kongres KPH povijesni je događaj kapitalne vrijednosti. Odmah se pokazala velika korist od takva koraka što ga je realizirao upravo Tito, a početak II svjetskog rata te stizanje njegova smrtonosnog kraka i u Jugoslaviju, samo su to i potvrdili. KPH je u sklopu KPJ ostvarila izvanredno značajnu ulogu već u samome iniciranju i provođenju Titove ideje o ustanku.

2.

O arhivskoj građi za povijest KPH do sada je mnogo pisano i ona je uglavnom poznata istraživačima koji se bave tom problematikom. Dobro je poznata činjenica da arhivske građe iz predratnog perioda djelovanja i rada Partije ima malo jer je djelujući tijekom cijelog međuratnog razdoblja u najdubljioj ilegali ostavljala malo pisanih svjedočanstava, a često je i ono malo što je ostalo propadalo ili pak namjerno uništavano da ne padne policijskim vlastima u ruke. Kako je KPJ bila sekcija Kominterne, najznačajnija partijska dokumentacija sačuvana je u njenoj arhivi koja je prohranjena u Institutu marksizma-lenjinizma u Moskvi; ona je najvećim dijelom presnimljena, a mikrofilmovi i fotokopije čuvaju se u Arhivu CK SKJ. Dio te građe, koji se odnosi na Hrvatsku, ali i na najznačajnije skupove (kongrese i plenum) KPJ, presnimio je i Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu. Dokumentacija CK KPH te ostalih organa i organizacija KPH iz doratnog razdoblja nije sačuvana. U građi upravnih i pravosudnih organa vlasti Kraljevine Jugoslavije (kotarski oblasti, Kr. banske uprave Savske banovine, Banovine Hrvatske, okružnih inspektorata, sudova i sl.), pored izvještaja policijskih organa, žandarmerije, kotarskih i općinskih organa u kojima se govori o djelovanju pojedinih komunista, mjerama vlasti za sprečavanje komunističke djelatnosti, hapšenjima i suđenjima istaknutim članovima KP, često nalazimo i zaplijenjene originalne partijske materijale, te ilegalne brošure, novine, letke i sličnu građu.

Upravo ilegalna partijska štampa, u prvom redu »Proleter«, organ KPJ od 1929. godine, i »Srp i čekić«, organ PK KPJ za Hrvatsku od 1934. godine, te brojne ilegalne partijske brošure, često uvezivane u korice drugih legalnih knjiga i brošura, uz sjećanja sudionika tih događaja, često su jedini i utoliko dragocjeniji izvor za proučavanje pojedinih događaja i činjenica iz povijesti Partije.

Četvrta zemaljska konferencija KPJ, koja je održana u prosincu 1934. u kući Zihlerovih kod Ljubljane i koju je osobno pripremao Josip Broz, ima presudno značenje za razvitak komunističkog pokreta u Hrvatskoj i u ostalim jugoslavenskim zemljama. Na njoj su donesene dalekosežne odluke o svim najvažnijim pitanjima iz rada i djelovanja KPJ, posebno o uključivanju komunista u masovnu političku borbu, o njenom revolucionarnom radu u sindikatima, o radu na selu i s omladinom, a osobito je naglašena neophodnost borbe protiv fašizma. Na konferenciji je donesena odluka da se u okviru KPJ osnuju komunističke partije Hrvatske i Slovenije, a u bližoj budućnosti i Makedonije »radi jačanja borbe protiv nacionalističkog utjecaja i radi olakšanja i ubrzanja razvitka vlastitog kadra iz redova radnika koji pripadaju ugnjetenim narodima«. Odluke IV zemaljske konferencije objavljene su u posebnoj brošuri ukoričenoj u korice jedne druge brošure pod naslovom »Što znači tvoje ime?«, i ona je, uz kazivanja Josipa Broza Tita, gotovo jedino svjedočanstvo o tome događaju. O održavanju IV konferencije vlasti su saznale iz sovjetske štampe krajem ožujka 1935. godine. Ministarstvo unutrašnjih poslova odmah je dostavilo podređenim vlastima tekst članka u kojem se iznose zadaci što ih je IV zemaljska konferencija postavila pred jugoslavenske komuniste, pa se s tim u vezi nalaže da se »namjeravana komunistička akcija« mora najoštrije suzbiti.

Praktične upute za provođenje odluka IV zemaljske konferencije sadrži brošura »Što i kako da se radi« br. 5, ukoričena u korice s naslovom »Namire za nuspristojbe«, Sarajevo 1935, koja sadrži, pored ostalog, odluke pokrajinskih konferencija za Hrvatsku i Dalmaciju, upute za provođenje odluka IV zemaljske konferencije, odluke CK o unutarpartijskoj diskusiji u povodu VII kongresa Kominterne i napomene da se posebna pažnja ima pokloniti stvaranju jedinstvenog fronta za borbu protiv fašizma, pretvaranju ekonomskih štrajkova u političke, ocjeni ekonomskog položaja u zemlji, reorganizaciji Partije i stvaranju KP Hrvatske i KP Slovenije. S tekstom referata Georgi Dimitrova na VII kongresu Kominterne pod naslovom »Ofanziva fašizma i zadaće Komunističke internacionale u borbi za jedinstvo radničke klase protiv fašizma« u kojem se ističe potreba stvaranja širokoga narodnog antifašističkog fronta, upoznaje nas ilegalna brošura s naslovom na koricama: Blanka Chudoba »Uskrsna pisanica, čarobna dječja igra u tri slike s pjevanjem«. Na tu brošuru upozorava 6. ožujka 1936. i Odjeljak za državnu zaštitu Banske uprave Savske banovine u

Zagrebu te nalaže da se te knjižice, čim im se uđe u trag, konfisciraju. Ovdje su spomenute samo neke od brojnih brošura, što su ponekad štampane u Zagrebu ili najčešće u inozemstvu te ubacivane u zemlju, a koje su sadržavale direktive za dalji rad. U to vrijeme partijsko se rukovodstvo još uvijek nalazilo izvan zemlje, pa njegove direktive često dolaze sa zakašnjenjem, a uz to su katkad neprimjenjive na situaciju u zemlji. Tražeći mogućnost djelovanja u teškim uvjetima monarhofašističke diktature, članstvo još prije nego što je o tome stigla direktiva ulazi u reformističke sindikate u URSSSJ i ORS, potiskujući socijaldemokratsko vodstvo i preuzimajući postepeno te sindikate u svoje ruke. U toku 1933. i 1934. njihov položaj u tim sindikatima već je znatno ojačan. Najjači utjecaj u URSS-ovim sindikatima imali su komunisti upravo u tadašnjoj Hrvatskoj, dok su u Dalmaciji pretežno ulazili u ORS. Uz rad u sindikatima, gdje su imali najviše uspjeha, komunisti u skladu s odlukama Splitskog plenuma CP KPJ iz lipnja 1935. intenzivnije djeluju i među pristašama opozicionih stranaka, osobito među članstvom HSS-a, te su u pojedinim mjesnim organizacijama HSS-a imali znatnog uspjeha. Međutim, za razliku od članstva HSS-a, njegovo vodstvo odbijalo je svaku suradnju s komunistima. Neposredno nakon VII kongresa Kominterne 1935. počinje i široka akcija za organiziranje Jedinствene radničke partije, koja je trebala okupiti sve struje i grupe u radničkom pokretu i tako postati inicijator za okupljanje svih demokratskih i antifašističkih snaga u zemlji u Narodni front slobode. U proglasu koji je usvojen na konferenciji ljevičara u radničkom pokretu rujna 1935. god. utvrđeni su osnovni zadaci Jedinствene radničke partije: borba za kolektivne ugovore, socijalno osiguranje, pomoć nezaposlenima, borba za amnestiju političkih zatvorenika, za ostvarenje građanskih prava, za uništenje hegemonije i nacionalne nejednakosti, borba protiv fašističkih izazivača rata, a za stvaranje saveza radničke klase, radnog seljaštva i potlačenih naroda. Vlasti su, dakako, zabranile raspačavanje toga proglasa. Na osnivanju Jedinствene radničke partije radili su brojni inicijativni odbori. U Zagrebu je osnovan Glavni inicijativni odbor, kojim je rukovodio Božidar Adžija, istaknuti predstavnik lijeve inteligencije, koji je upravo u to vrijeme napustio redove lijeve socijaldemokracije i priključio se komunistima. Zbog svoje djelatnosti u Glavnom inicijativnom odboru i zbog suradnje u partijskoj štampi, osobito onoj koja je izlazila na liniji Narodne fronte, više je puta bio hapšen. U arhivskoj su građi sačuvani zapisnici s policijskih saslušanja Adžije i dokumenti sa sudskih procesa protiv njega i njegovih suradnika. U sačuvanoj građi nalaze se i brojni dokumenti koji govore o pokušajima komunista da zajedno s HSS-om i socijaldemokratima istupe na petomajskim izborima, ali su oni odlučno odbili tu suradnju. Vodstvo HSS-a odbilo je i prijedlog Pokrajinskog komiteta KPJ za Hrvatsku i Mjesnog komiteta KPJ u Zagrebu da nakon petomajskih izbora organiziraju zajedničke

demonstracije i masovni politički štrajk s zahtjevima za raspis novih izbora, za amnestiju političkih zatvorenika, za slobodu štampe i uki-danje Zakona o zaštiti države. Uoči općinskih izbora 1936. god. KPJ je uspjela razviti značajnu aktivnost u okviru lijevog krila HSS-a. Ta je njena aktivnost osobito bila uspješna u Dalmaciji, gdje su bile isti-cane posebne Radničko-seljačke ili Pučke liste.

Glavni inicijativni odbor JRP razvio je široku publicističku dje-latnost, te je preko legalne štampe upoznao javnost sa svojim cilje-vima i zadaćama. To su bili listovi »Pregled«, »Odjek«, »Novi list« i »Naše novine«, koje je pokrenula Partija na liniji Narodnog fronta. Svi ti listovi, a isto tako i organ klasnog radničkog sindikalnog pokreta »Radnik«, čiji je faktični urednik bio Josip Kraš, često su plijenjeni i zabranjivani od strane vlasti. Upravo zabranjeni primjerci sačuvali su se u arhivskoj građi. God. 1936. izlazi i »Naš kalendar« — radničko-seljački kalendar, u kojem su svoje priloge objavili Miroslav Krleža, Mihovil Pavlek Miškina, Stevan Galogaža. U kalendaru su štampane ilustracije Marijana Detonija, Krste Hegedušića, Vilima Svečnjaka, Va-nje Radauša i dr. Očekujući zapljenu, izdavači su uspjeli, o čemu svjedoči sačuvana dokumentacija, raspačati cijelu nakladu, a policija je uspjela uhvatiti tek nekoliko primjeraka, od kojih je jedan i prilo-žen policijskim spisima. Raspačavanje letaka i ispisivanje parola po zidovima zgrada bilo je još jedan vid djelovanja skojevaca i komunista kojim se Partija vrlo često koristila, pa se u arhivskoj građi Savske banovine nalazi velik broj takvih letaka. Organiziranje letećih zborova, osobito u povodu značajnijih godišnjica iz povijesti radničkog pokreta, ali i organiziranje sve brojnijih štrajkova, stalan je oblik partijske dje-latnosti u to vrijeme. Štrajkovi počinju izbijati još 1934, a u 1935. i 1936. dostigli su vrhunac. Većinu štrajkova organizirali su URSS-ovi sindikati, u kojima su prevladavali komunisti. Uzroci štrajkova najče-šće su ekonomske naravi, ali, kako to i policijske vlasti konstatiraju, bilo je štrajkova s političkom pozadinom. Posebno treba spomenuti štrajk u tvornici za pamučnu industriju »Hermann Polak«, u tvornici cipela »Astra« u Zagrebu, zatim veliki štrajk u »Tivaru« u Varaždinu 1936. i štrajk zagrebačkih tramvajaca iste godine, o čemu je također sačuvana obimna građa.

Među povjerljivim spisima Upravnog odjeljenja Savske banovine i Odjeljka za državnu zaštitu nalazimo brojne podatke o djelovanju komunista i skojevaca u raznim kulturno-prosvjetnim i humanitarnim te sportskim društvima, koja im služe kao legalna baza za djelovanje i propagiranje ideja KP. Većina esperantskih društava, radničkih čitaonica, a osobito društvo »Priatelj prirode« u Zagrebu, Sisku, Delnicama, Sušaku, i drugim mjestima bila su u rukama komunista i zato u pra-vilu zabranjivana od vlasti. U radničkim sportskim klubovima »Meta-lac«, »Tekstilac«, »Sava« i dr. djelovali su istaknuti komunisti Milan Milanović, Blaž Vidatić, Dragica Hotko i dr. Nakon zabrane »Priatelja

prirode« 1936. komunisti su masovno prešli u Radničku planinarsku zajednicu (RAPLAZU) koju možemo smatrati posljednjom etapom u razvitku sportskog radničkog pokreta uoči rata, a kojoj su na čelu bili komunisti i kasnije narodni heroji Rudolf Domany i Marijan Čavić.

Kad se govori o raznim oblicima partijskog rada i djelovanja uoči Osnivačkog kongresa KPH i o dokumentaciji koja ih ilustrira, ne može se zaobići kulturna problematika, osobito socijalna literatura, koja je karkteristična za ljevičarsku struju do sredine 30-ih godina. Njezin je glavni teoretičar bio Stevan Galogaža. Treba tu imati u vidu i umjetničku grupu »Zemlja« koja je za glavni cilj svoje umjetnosti postavila podizanje socijalne svijesti, zatim oblast radničke muzičke kulture, u kojoj djeluje Pavao Markovac, te intenzivnu izdavačku djelatnost, koja će trajati do rata (osobito »Popularna biblioteka« i »Hrvatska naklada«), a isto tako i Miroslava Krležu, već tada nesumnjivo prvo ime naše literature.

U drugoj polovini listopada 1935. god. započela je »provala« koja je imala za posljedicu hapšenje komunista u cijeloj zemlji, a osobito u Hrvatskoj, i koja je naglo usporila pripreme za osnivanje Komunističke partije Hrvatske.

Provala je, prema podacima iz arhivske građe, započela hapšenjem grupe skojevaca iz Siska, a preko nje su zatim otkrivene druge organizacije. U izvještaju o stanju komunističkog pokreta u Zagrebu, koji je Ministarstvo unutrašnjih poslova primilo od zagrebačke policije, ističe se da je nakon marseljskog atentata zapažena pojačana djelatnost komunista u Zagrebu, a i u cijeloj Savskoj banovini. Ta je aktivnost dolazila do izražaja u izdavanju većeg broja letaka te organiziranju raznih manifestacija. »Komunisti su uvijek nastojali da iskorištavaju u svoje svrhe razne priredbe mačekovaca«. Ta je djelatnost dostigla vrhunac za vrijeme petomajskih izbora. Krajem travnja policija je, ističe se u izvještaju, otkrila skojevsku organizaciju od 25 čla-

iz cijele zemlje. Mitrović je bio član Zemaliskog biraa (Zemhilia) one-

oko 50 članova KP i SKOJ-a, pa je tom provalom djelatnost KPJ bila znatno paralizirana. Nedirnutu je ostala organizacija Crvene pomoći, koja je pokrenula široku akciju za poboljšanje položaja i amnestiju političkih zatvorenika. Policija je uspjela uhapsiti Mjesni komitet Crvene pomoći zbog raspačavanja letka »Za amnestiju političkih i vojnih osuđenika«. Međutim, zbog nedostatka dokaza svi uhapšeni bili su oslobođeni optužbe.

Prilikom velike provale policija je dobro uočila da je Zagrebačko sveučilište centar naprednog omladinskog pokreta, a o tome govori i mnoštvo drugih dokumenata. Školske godine 1932/33. osnovana je Komunistička studentska organizacija, čiji je najviši organ bio Komunistička studentska frakcija (Kostufra). KSO brojila je 1934. godine 104 člana, a njen organ je bio Komunistički studentski bilten, čiji je rijeđak primjerak sačuvan u građi Savske banovine. Te godine obnovljena je i skojevska organizacija na Sveučilištu u koju ulaze najaktivniji članovi Komunističke studentske organizacije, a Kostufra postaje Sveučilišno rukovodstvo SKOJ-a.

U razdoblju 1934—1936. na Sveučilištu djeluju i mnoga studentska udruženja koja su svoju aktivnost proširivala i na selo. Među takvim klubovima treba spomenuti Klub sisačkih akademičara koji je imao preko 100 članova. Prema podacima iz arhivske građe, društvo je raspušteno 1938, ali je ubrzo umjesto njega osnovano novo udruženje, Akademski klub »Stjepan Radić«. Na Sveučilištu djeluju i pokrajinska legalna udruženja, u kojima prevladava ljevičarska struja — »Brazda«, »Vardar«, »Lovćen«, »Triglav«, i dr. Uz ilegalni organ PK SKOJ-a za Hrvatsku, koji je osnovan siječnja 1935. pod imenom »Mladi borac«, i njegovo legalno glasilo »Glas omladine«, na Sveučilištu izlazi i »Novi student«, organ studenata ljevičara. Studenti ljevičari okupljaju se i u udruženju »Svjetlost«, te u Kulturnom udruženju studenata pacifista, preko kojeg će Partija, odnosno SKOJ voditi svoje mirovne akcije. Pogrešna odluka o raspuštanju CK SKOJ-a donekle je usporila razvoj naprednog omladinskog pokreta, ali pripreme za proturatni svjetski omladinski kongres u Ženevi i pomoć republikanskoj Španjolskoj pokazuju, što brojni sačuvani dokumenti i potvrđuju, da je napredni omladinski pokret usprkos tome i te kako bio snažan i aktivan. Činjenicu da su se pozivu za pomoć španjolskim republikancima odazvali najvećim dijelom komunistički omladinci dokazuje i dobní prosjek naših interbrigadista koji je bio najniži među dobrovoljcima svih nacija koje su se borile u Španjolskoj. Od 1932. oživljava u Hrvatskoj i srednjoškolski pokret. God. 1933. izašla je u Zagrebu brošura »Srednjoškolski govore«, u kojoj se na marksistički način pokušavaju objasniti problemi tadašnjeg školstva. Ta brošura, od koje se jedan zaplijenjeni primjerak našao u sačuvanim policijskim materijalima, bio je više godina jedno od najčitanijih ilegalnih štiva u hrvatskim srednjim školama. O prilikama u zemlji nakon partijske provale i uoči osniva-

nja KPH prvorazredno svjedočanstvo pružaju nam Titovi izvještaji iz 1936. i travnja 1937. godine, također sačuvani u građi Kominterne i uglavnom objavljeni u Titovim »Sabranim djelima«.

Početkom 1937. sazrela je situacija za konkretne pripreme za Osnivački kongres KPH. Sam čin osnivanja KPH usko je vezan uz dolazak Josipa Broza Tita na čelo Partije i njegov povratak u zemlju kasne jeseni 1936. godine. Više članaka objavljenih u »Proleteru« u to vrijeme

niime rukovodio Josip Broz Tito. On je i podnio referat o značenju

nističkih partija. Tako npr. »Proleter« iz srpnja-augusta 1935. piše »O stvaranju KP Hrvatske i KP Slovenije«. Isti je članak objavljen i u organu PK KPJ za Hrvatsku »Srp i čekić«, br. 4 iz 1935. U siječanjском broju »Proleter« iz 1937. objavljen je članak »Internacionalnost i narodnost«, u kojem se pobijaju tvrdnje buržoaske štampe da su komunisti zbog svoje internacionalnosti neprijatelji hrvatskog naroda.

Osnivački kongres KPH održan je noću 1/2. kolovoza 1937. u Anindolskoj šumi povrh Samobora. Kongres je pripremio i neposredno njime rukovodio Josip Broz Tito. On je i podnio referat o značenju osnivanja KPH i o stanju partijskih organizacija u Hrvatskoj. Tito je i autor proglašenja Komunističke stranke Hrvatske, u kojem se pored ostalog kaže: »Osnivanje Komunističke stranke Hrvatske nije slučajno, nego proističe iz dugogodišnje borbe Komunističke stranke Jugoslavije, koja je branila, ne samo interese radničke klase, nego je na svojoj zastavi imala uvijek ispisanu ideju o nacionalnoj slobodi, ravnopravnosti i bratstvu među narodima. Pod okriljem Komunističke stranke Hrvatske zbližit će se hrvatski komunisti i čitava radnička klasa sa svojom seljačkom braćom i ostalim narodnim slojevima Hrvatske«. Kongres je pred hrvatske komuniste postavilo zadatke: čišćenje Partije od frakcijskih elemenata, organizaciono učvršćenje Partije te mobilizaciju narodnih masa radi obrane od fašističke i ratne opasnosti. Proglas Komunističke stranke Hrvatske i pozdrav boraca Španjolske Glavnom odboru Komunističke stranke Hrvatske objavljeni su u »Proleteru« iz studenog 1937, odnosno siječnja-veljače 1938. U povodu Osnivačkog kongresa »Proleter« je objavio u listopadskom broju niz članaka, kao npr.: »Živjela Komunistička stranka Hrvatske«, »Hrvatska radnička klasa i borba hrvatskog naroda«, »Komunistička stranka Hrvatske i Hrvatski narodni pokret«, »Hrvatski seljak i komunisti«, »KSH in SSL«, »Srpski komunisti i osnivanje Komunističkih stranaka Slovenije i Hrvatske«, i sl. O svojim sjećanjima na Kongres više su puta govorili i pisali njegovi učesnici Pavle Gregorić i Rudi Šimić, a i sam Josip Broz Tito, pa su i ta sjećanja dragocjena i vrijedna nadopuna naših saznanja o tome presudnom događaju u razvoju našega komunističkog pokreta. Dokumenti, kojima je autor Josip Broz Tito, neponovljiva su i autentična svjedočanstva za historiju naše Partije općenito, pa i na sam čin osnivanja naše KPH.

3.

Da zaključimo:

U trenucima kada je u Hrvatskoj sazrela situacija da se u sklopu KPJ osnuje KPH, Josip Broz Tito osobno je smatrao potrebnim da se ta akcija i provede u život.

Hrvatska je u to doba — druga polovina 30-ih godina — prepuna složenih problema, čiji se sadržaj kreće od ekonomskih preko političkih do nacionalnih komponenata. Jedna od vodećih snaga u javnom političkom poprištu Mačekova je HSS, koja se proglasila reprezentantom hrvatskog naroda. Hrvatski komunisti djeluju pod rastućim nacionalističkim pritiskom, a organizirano su jedno vrijeme vezani u tri cjeline — jedna u tadašnjoj Hrvatskoj kao dijelu Kraljevine SHS odnosno Jugoslavije, jedna kao dio KP Rijeke (dok se nije uključila u KP Italiju), a jedna u sastavu KP Italije (u onim krajevima koje je Italija okupirala 1918).

Tito je od tada, na čelu Partije, stvorio nove, optimističke vidike razvoja same Partije, a time i hrvatskog i srpskog naroda te drugih narodnosti u Hrvatskoj i u Jugoslaviji. U nastojanju da se stvori nova politička koncepcija KPJ, da se stvori mobilna i jaka Partija koja će mnogo bolje odgovarati zahtjevima historijskog trenutka te događajima koji su prijetili, Tito je 1937. god. i prišao osnivanju KPH, kao dijela KPJ, realizirajući ranije zamisli.

O svim tim zbivanjima svjedoči partijska građa koja je stvorena i prije i nakon 1937. godine. Ta je građa prvorazredan povijesni izvor, a čuva se u arhivima na području SR Hrvatske i u drugim krajevima SFRJ, te izvan naše zemlje. Radi se u prvom redu o malobrojnoj dokumentaciji partijskih organa, o građi iz arhiva Kominterne, zatim o štampanim materijalima, u prvom redu ilegalnim brošurama, legajnoj i ilegalnoj partijskoj štampi, posebno o partijskom organu »Proleter«, a isto tako i o građi upravnih i policijskih organa Kraljevine Jugoslavije te o memoarskoj građi. Međutim, prvorazredan su i neponovljiv, naročiti izvor za historiju naše Partije općenito pa i za novoosnovanu KPH, oni dokumenti čiji je autor sâm Josip Broz Tito.

SUMMARY

THE SIGNIFICANCE OF THE FOUNDATION OF THE COMMUNIST PARTY OF CROATIA AND ITS ARCHIVAL MATERIAL

From the very start of his leadership in the Yugoslav Communist Party (second half of the thirties) Tito gave an optimistic vision of its development, and with it the development of the Croatian and Serbian nations, as well as other nationalities in Croatia.

Wishing for a new political concept of the Yugoslav Communist Party, as a strong and mobile Party that would function better at the time, Tito

founded the Communist Party of Croatia in 1937, and thus made real his earlier visions. Proof can be found in the Party's archive materials kept at the Archive of the Socialist Republic of Croatia and also in other parts of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia. It is not a very numerous documentation, mostly party organ documents, materials from the Kominterna, printed material, documents of the administration and police organs of the Yugoslav Kingdom, and Parts are memoirs.